

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 4, 2018

TEBDİZ ÖZEL SAYISI, ss/pp. 229-237

Geliş Tarihi/Received: 18.05.2018-Kabul Tarihi/Revised: 17.12.2018

TARİH VE EDEBİYAT METİNLERİ BAĞLAMLI DİZİN VE İŞLEVSEL SÖZLÜĞÜ SİSTEMİ (TEBDİZ) ÜZERİNDE YENİ GELİŞMELER: HIZLI TRANSKRİPSİYON VE METİN TAMİRİ

Fatih ÖZER

“Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü” sisteminin temelleri 2007 yılında Furkan Öztürk’ün hazırlamış olduğu *Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*¹ ve yine 2011 yılında Özer Şenödeyici’nin hazırlamış olduğu *Nâilî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*² adlı iki doktora tezinin çalışmaları esnasında şekillenmiştir. İki tezin de danışmanlığını yapan Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak öncülüğünde TEBDİZ’in bugünkü temelleri atılmıştır. 2014 yılında ise Klasik Türk Edebiyatı metinlerinin bilgisayar programları yoluyla daha kolay ve hızlı bir şekilde bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüklerinin hazırlanması amacıyla çalışmalara başlanmıştır.

Bu çalışma ile Türk dilinde yazılmış olan eserlerdeki sözcüklerin, hangi sözcüklerle nasıl bir araya getirildiği, hangi anlamlarda ve bağlamlarda kullanıldığı ortaya konulabilmektedir. Ayrıca, edebî eserlerdeki folklorik unsurlar tespit edilebilmekte, dilin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler takip edilebilmektedir. Bunun yanında, sanatçıların üslupları hakkında, somut ve istatistikî verilere de ulaşmak mümkündür. Çalışmanın bir diğer sonucu ise, tanıklı ve tarihsel bir Türkçe sözlüğün vücuda getirilmesi olacaktır. Yazarların/şairlerin üsluplarının ve söz varlıklarının mukayesesinin araştırma konusu olabilmesi bahsi geçen çalışma kapsamında elde edilecek verilerle kolaylaşacaktır.

Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ) oluşturulurken öncelikli olarak dizinlerin hazırlanmasında zamandan tasarruf sağlamak gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Yukarıda bahsi geçen iki tezin de dizin kısımlarının hazırlanma süresi yaklaşık

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, fthozer@yahoo.com

* Bu yazı, 05 Kasım 2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’nde düzenlenen *Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası III* adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir

¹ Öztürk, Furkan. (2016). *Bâkî Divanı Sözlüğü Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*. İstanbul: DBY Yayınları

² Şenödeyici, Özer. (2015). *Nâilî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. İzmir: Serüven Kitabevi.

6 ay sürmüştür. Sistemin şimdiki imkânlarla dizinleme süresi ise ortalama 5 dakika gibi çok kısa bir süreye inmiştir.

1 Aralık 2018 tarihli verilere göre sistem üzerinde 1.193 kayıtlı kullanıcı bulunmaktadır. Bu kullanıcılardan bazıları ortaklaşa 1 eser incelemesi yaparken bazı kullanıcılar birden fazla eser üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Sisteme yüklenmiş/yüklenmekte olan 692 eser bulunmaktadır. Bu eserlerden yaklaşık olarak %20'sinin anlam verme işlemi tamamlanmıştır. Sistem üzerinde günlük ortalama olarak 3 bin kelimeye anlam verilmektedir. Bunun yanında TEBDİZ Sisteminde edebiyatın söz varlığı hızlı ve kolay bir şekilde tespit edilebilmekte ve metinlerde kullanılan kelimelerin ek, şekil, tür, âyet, hadîs, kelâm-ı kibar, atasözü, deyim, argo ifade, kılıplaşmış ifade, dua ifadeleri, vezin gibi birçok detay bilgiler taranabilmektedir. Sistem sayesinde mensur metinler, tezkireler, divanlar ve mesneviler üzerine çalışma çalışma yapma imkânı elde edilmektedir.

Tebdiz Sisteminde Verilerin İşlenmesi

Bu çalışmada TEBDİZ üzerinden yapılan taramalarda ne tür veriler elde edebileceğimizi ve hangi araçları kullanabileceğimizi inceleyeceğiz. Aşağıda yer alan tablolara sistem üzerinden ulaşmak mümkün olacaktır. Tablolar sistem üzerinden kullanıcıyı sunulmaktadır. Bu inceleme hazırlandığı tarihte altyapı çalışmaları sürdüğü için ilgili kısımlarda hangi verilere ulaşacağımızı söylemekle yetindik. Tablolarda veriler 3 farklı başlık altında detaylı olarak verilmektedir. Bunları; Kelime Kökü üzerine biçimsel veriler, kelime hakkında tarihî veriler ve kelimenin geçtiği yerler hakkında bilgileri içeren veriler olarak sınıflandırabiliriz.

Tablo-1: Kelime Kökü Üzerine Biçimsel Veriler.

Kelime Kökü ³		
ArananKelime kelimesi Türk Edebiyatında EserSayısı farklı eserde, AnlamSayısı farklı anlamda, ToplamKelimeSayısı defa kullanılmıştır. NazımTürüSayısı farklı nazım türünde, NazımŞekliSayısı farklı nazım şeklinde kullanılmıştır. KelimeKökü , AtasözüSayısı farklı atasözünde, DeyimSayısı farklı deyimde (ve diğer kelime grupları) kullanılmıştır. EkSayısı farklı ek almıştır. En çok Vezin vezniyle beraber kullanılmıştır.		
1. Anlam:	Anlam Detay Bilgisi⁴	Bu anlamda kullanılmış toplamda AnlamSayısı kelime vardır.

³ Tablolarda koyu harflerle gösterilen kısımlar sistem tarafından yazılıp kullanıcıya sunulmaktadır. Bunlar karışıklık oluşturmaması için bitişik olarak yazılmıştır.

⁴ Bu kısımda arama yapılan kelimenin bağlamdaki anlamları verilmektedir.

Anlamla ilişkilendirilmiş metinler:			
1. Şekil	Şekil Detay Bilgisi ⁵	YY	KünyeAdı, ŞekilAdı, ŞekilSayısı / SatırSayısı ⁶
2. Şekil		YY	KünyeAdı, ŞekilAdı, ŞekilSayısı / SatırSayısı
3. Şekil		YY	KünyeAdı, ŞekilAdı, ŞekilSayısı / SatırSayısı
Anlamla ilişkilendirilmiş metinler:			
2. Anlam:	1. Anlam Detay Bilgisi		Bu anlamda kullanılmış toplamda AnlamSayısı kelime vardır.
Anlamla ilişkilendirilmiş metinler:			
1.	Beyit	YY	KünyeAdı, ŞekilAdı, ŞekilSayısı / SatırSayısı
2.	Beyit	YY	KünyeAdı, ŞekilAdı, ŞekilSayısı / SatırSayısı
3.	Beyit	YY	KünyeAdı, ŞekilAdı, ŞekilSayısı / SatırSayısı
Anlamla ilişkilendirilmiş metinler:			
3. Anlam:	1. Anlam Detay Bilgisi		Bu anlamda kullanılmış toplamda AnlamSayısı kelime vardır.
Anlamla ilişkilendirilmiş metinler:			
1.	Beyit	YY	#KünyeAdı#, #ŞekilAdı#, #ŞekilSayısı# / #SatırSayısı#
2.	Beyit	YY	#KünyeAdı#, #ŞekilAdı#, #ŞekilSayısı# / #SatırSayısı#
3.	Beyit	YY	#KünyeAdı#, #ŞekilAdı#, #ŞekilSayısı# / #SatırSayısı#

Tablo-2: Kelime Hakkında Tarihi Veriler.

Kelime Hakkında Bilgiler	
Kelime ilk olarak İlkGeçtiğiYüzyıl yüzyılda İlkKullananŞair tarafından kullanılmıştır. Yüzyıllara göre kelime raporları aşağıda verilmiştir.	
Raporlar yeni veriler kaydedildikçe güncellenmektedir. Aşağıdaki rapor ArananKelime kelimesinin tüm anlamları bir arada olacak şekilde hazırlanmıştır. Aşağıdaki rapor her yüzyıl	

⁵ Bu kısımda arama yapılan kelimenin geçtiği yerler verilmektedir. Örneğin kelime beyitte geçiyorsa beyit buraya eklenecektir.

⁶ Bu kısımda **Şekil Detay Bilgisi** alanında yer alan verinin kaynakları verilecektir. Örneğin, Bâkî Divanı, Gazel, 79/2 .

için ayrı olarak da hazırlanabilmektedir. Kelimeler 11. Yy'dan başlayıp günümüze kadar geçen süreçte taranmaktadır.

Geçtiği Yüzyıl	Kullanım Sayısı	Kelime Hakkındaki Notlar
18. Yüzyıl		ArananKelime kelimesi 18. Yüzyıl'da EserSayısı farklı eserde KullanımSayısı defa kullanılmıştır.
19. Yüzyıl		ArananKelime kelimesi 18. Yüzyıl'da EserSayısı farklı eserde KullanımSayısı defa kullanılmıştır.
20. Yüzyıl		ArananKelime kelimesi 18. Yüzyıl'da EserSayısı farklı eserde KullanımSayısı defa kullanılmıştır.

Tablo-3: Aranan Kelime Hakkında Ek Bilgiler

ArananKelime, NazımTürüSayısı farklı nazım türünde kullanılmıştır.		
Nazım Türü	Geçtiği Kelime Sayısı	Geçtiği Eser Sayısı
1. Nazım Türü		
2. Nazım Türü		
3. Nazım Türü		

ArananKelime, NazımŞekliSayısı farklı nazım şeklinde kullanılmıştır.		
Nazım Şekli	Geçtiği Kelime Sayısı	Geçtiği Eser Sayısı
1. Nazım Şekli		
2. Nazım Şekli		
3. Nazım Şekli		

ArananKelime, KelimeGrubu farklı kelime grubu içerisinde kullanılmıştır.		
Kelime Grubu	Geçtiği Kelime Grubu	Geçtiği Eser Sayısı / Dönem
1. Atasözü	<ul style="list-style-type: none"> • Atasözü • Atasözü • ...	
2. Deyim	<ul style="list-style-type: none"> • Deyim	

	<ul style="list-style-type: none"> • Deyim • ...	
3. Âyet	...	
4. Hadîs	...	
...	...	

ArananKelime, EkSayısı farklı ek ile birlikte kullanılmıştır. Ek listesi şu şekildedir:

1. Ek	2. Ek	3. Ek
4. Ek	...	

ArananKelime, VezinSayısı farklı vezinle beraber kullanılmıştır.

Vezin	Kullanım Sayısı	Geçtiği Eser Sayısı
1. Vezin		
2. Vezin		

Ayrıca sistemde yer alan arama araçları sayesinde tablolarda verilen verileri şaire/münşiye, yüzyıla, türlere, şekillere göre kısıtlayıp detaylı aramalar ile bilimsel araştırma verilere ulaşılabilmektedir.

Sistemde Yer Alan Araçlar

a. Transkripsiyon Programı

Teknoloji hayatımızın her alanında hızlı ve etkin bir güce kavuşmuştur. Fen ve sosyal bilimler hepsi; teknolojinin verdiği imkânlardan faydalanmaktadır. Hız, güven, kontrol, disiplin, kesin ve doğru sonuçlara ulaşmak için son derece önemli bir olanak olan teknoloji; Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerin hazırlanması, okunması, fotoğraflanması ve transkribe edilmesinde önemli bir role sahiptir. Önceleri daktilo ile yazılan ve daha sonra transkripsiyon işaretlerinin eklendiği zahmetli bir iş olan transkribe etme süreci bilgisayarın font (Oktay Transkripsiyon, Gentium Plus vb.) imkânıyla daha kolay bir hâle gelmiştir.

Fatih Transkripsiyon, Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi'ne (TEBDİZ) entegre bir şekilde geliştirilmiştir. Sistemin veri tabanında yer alan kelimeler, transkripsiyonlu ve transkripsiyonsuz olmak üzere iki şekilde kaydedilmektedir. Sistem, kayıtlı kelimelerin transkripsiyonsuz hâllerinin transkripsiyonlu hâlleriyle değiştirilmesi esasına dayanmaktadır. TEBDİZ sisteminin yaklaşık 2 milyon farklı kelimedenden oluşan kelime havuzu bulunmaktadır. Bu altyapıyla sistem, kelimeleri transkripsiyonlu halleriyle değiştirmektedir.

Fatih Transkripsiyon, *Resim-1*, *Resim-2* ve *Resim-3*'te gösterilen 3 aşamada çalışmaktadır. İlk aşama metnin yapıştırılması; 2. aşama metnin işlenmesi; 3. aşama ise metnin çıktısının verilmesidir.

+ Transkripsiyon

Metin:

Hurşid-i ruhun kendüyi kim göstere cana
Minnet mi kalur mihr-i ziya-güstere cana

Bir yirde ki pertev sala envar-ı tecelli
Hacet mi kalur mihr ü meh-i envere cana

Haşr ide mi bir yirde senünle beni devran
Hasret kala mı yogsa dem-i mahşere cana

Sen seng-dilün şol ki derunında yir eyler
'Alemde heman sikke kazar mermere cana

Zer saklamaya gonca-sıfat 'akil odur kim
Gül gibi olan nakdi koya sagare cana

Ben şah-nazar rind-i cihan ana direm kim
Nergis gibi göz dikmeye sim ü zere cana

Tuti gibi hoş nükteler öğretti dehanun
Baki gibi üstad-ı suhan-pervere cana

Redd olmaz o leblerden olan turma du'a kıl
Dara-yı cihan Şah-ı Feridun-ferre cana

✓ Gönder

Resim-1: Transkripsiyonsuz Metnin Sisteme Eklenmesi

“Fatih Transkripsiyon Programı”na metinler *Resim-1*'de olduğu gibi yapıştırılmaktadır. Metin yapıştırma üst limiti günümüz teknolojik imkânlarını göz önünde bulundurarak 100 satırla sınırlandırılmıştır. Programın hazırlanma aşamasında transkripsiyonsuz olarak aynı yazılan; fakat transkripsiyonlu olarak farklı yazılan kelimeler göz ardı edilmemiştir. Söz gelimi; “şah” kelimesinin güzel he ile mi yoksa ha harfi ile mi yazılacağı problemine karşılık bir çözüm üretilmiştir. Sistem; böyle bir kelimeyle karşılaştığında *Resim-2*'de bulunulan aşamada açılır menü vasıtasıyla seçim yapma olanağını araştırmacılara sunmaktadır. Ayrıca *Resim-2*'de görüldüğü üzere eğer kelime ekli hâlinde sistem üzerinde bir çakışma varsa alındığı kök parantez içinde kelime de sarı kutucuk içerisinde gösterilmektedir. Böylece araştırmacının bu kelimeye dikkat etmesi sağlanmakta ve hata payı azaltılmaktadır.

Resim 2'deki aşamada her kelime ayrı ayrı kutucuklarda verilmektedir. Araştırmacıların hatalı kelimeleri bu kutucuklar üzerinden düzeltmesi hâlinde sistem de bu düzenlemeyi kendi üzerinden kayıt altına almaktadır. Böylece zamanla %100'e yakın oranlarda doğru transkripsiyon çıktısı alma imkanı söz konusu olacaktır.

Eser					
hurşid-i	ruhuñ	kendüyi	kim	göstere	cänä
minnet	mi	kalur	mihr-i	ziyâ-güstere	cänä
bir tecellij	yirde	ki	pertev	şalâ	envârı
hâcet (enver) envere	mi cänä	kalur	mihr	u	mehi
haşr beni	ide devrân	mi	bir	yirde	senüñle
hasret cänä	kälâ	mi	yogsa	dem-i	maşşere
sen eyler	seng-dilüñ	şol	ki	derünında	yir
'âlemde	hemân	sikke	kazar	mermere	cänä

Resim-2: Transkribe edilmiş metnin düzenlenmesi.

3. ve son aşama ise metnin çıktısının alınması aşamasıdır. 2. aşamada düzeltilen kelimeler, araştırmacılara çıktı olarak verilmektedir.

Eser
hurşid-i ruhuñ kendüyi kim göstere cänä
minnet mi kalur mihr-i ziyâ-güstere cänä
bir yirde ki pertev şalâ envârı tecellij
hâcet mi kalur mihr u mehi envere cänä
haşr ide mi bir yirde senüñle beni devrân
hasret kälâ mi yogsa dem-i maşşere cänä
sen seng-dilüñ şol ki derünında yir eyler
'âlemde hemân sikke kazar mermere cänä
zer şaklamaya gonca-şifat 'âkil odur kim
göl gibi olan nakdı koya sâğare cänä
ben şâh-nazar rindj cihân aña direm kim
nergis gibi göz dikmeye şim u zere cänä

Resim-3: Çıktı Sayfası

Bâkî Divanındaki 1 nolu gazel bu yöntem ile transkribe edilmiştir

Yar ışiginde dinildi ‘âşık-ı şeyda bana	Yār ışiginde dinildi ‘âşıkı şeydâ baña
Hak dimişler tenzilü’l-esma’ü min savbi’s-sema	Ḥaḫḫ dimişler tenzîlü’l-esma’ü miñ savbi's-sema
Hakümi ide sifal-i sünbül ü reyhan felek	Ḥākümi ide sifâl-i sünbül u reyḫân felek
Gitmeye başdan heva-yı büy-ı zülf-i dil-rübâ	Gitmeye başdan hevâ-yı bû-yı zülf-i dil-rübâ
Mülk-i ‘ayş u ‘işretün olsak n’ola İskenderi	Mülk-i ‘ayş u ‘işretün olsaḫ n’ola İskenderi
Oldı elde camumuz Ayine-i ‘alem-nüma	Oldı elde cāmumuz āyine-i ‘ālem-nümā
‘Aynuma almam zer-i hurşid ü dürr-i encümi	‘Aynuma almam zeri ḫürşid u dürr-i encümi
Feth olaldan bana bab-ı genc-i iksir-i fena	Feth olaldan baña bāb-ı genc-i iksîr-i fenâ
Şi’r ü inşadan muradı ‘âşık-ı bi-çarenün	Şi’r u inşādan murādı ‘âşık-ı bî-çarenün
‘Arz-ı ihlas eylemekdür yare Baki ve’d-du‘a	Arzı ihlās eylemekdür yāre Bākî ve’d-du‘ā

b. Metin Tamiri

TEBDİZ Sisteminin veri tabanının genişliği bize kelimeler üzerinde birçok araştırma yapabilme imkânı sağlamaktadır. Bunlardan birisi de metinlerin tamiri hususundadır. Metin tamiri; tenkit, neşir ve edisyon kritik çalışmalarının esasını oluşturur. Klasik Türk Edebiyatı kelime kadrosu, kültür ve sanat anlayışıyla ve şekil özellikleri itibariyle kolektiftir. Yazma eser şeklinde sahip olduğumuz bu metinler, insandan kaynaklanan bir takım yanlışlıklarla zamanın yıpratıcı etkilerini de beraberlerinde taşırlar. Metin tamiri, bu problemleri bertaraf etmeye yönelik bir çalışmadır (Ece, 2014: 89). TEBDİZ Sistemi aşağıdaki aşamalarla bilinmeyen/bulunamayan/okunamayan kelimeleri bulabilme imkânı sağlayabilmektedir. Bir örnek üzerinden anlatacak olursak 5 kelimeli bir mısraın 4 kelimesi bilinmekte 1 kelimesi bilinmemektedir. Bilinmeyen kelime ortada yer alan 3. Kelimedir. TEBDİZ Sistemi veri tabanında 2. ve 4. kelimelerin daha sonra da 1. ve 5. Kelimelerin etrafında yer alan kelimeleri tanımlanan algoritma vasıtasıyla taramakta; en uygun kelimeleri sıralamaktadır.

İlgilenenler sisteme <http://tebdiz.com/> adresi üzerinden ulaşabilir ve katkı sağlayabilirler. Bu ve benzer projelerin alanda yaygınlaşması metinler üzerinden yapılan çalışmaların sağlanmasının yapılmasına da olanak sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Durmuş, İsmail. (2012). Transkripsiyon. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, C. 41.
- Ece, Selami. (2014). Metin Tamiri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 51.
- Özer, Fatih. (2018). Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ). *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 86.
- Özer, Fatih. (2018). *Eski Metinlerin Dijital Yolla Transkribe Edilmesi ve Dâstân-ı Ahmed Harâmî Örneği*. Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Öztürk, Furkan. (2016). *Bâkî Divanı Sözlüğü Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*. İstanbul: DBY Yayınları
- Şenödeyici, Özer. (2015). *Nâilî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. İzmir: Serüven Kitabevi.
- Şenödeyici, Özer. (2017). Üslûp Araştırmaları Açısından Bağlamlı Dizin Ve İşlevsel Sözlük Çalışmaları: Nâilî Örneği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3 (1), 282-306.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Tdk Yayınları.